

Naturen, människan och den mänskliga naturen i Kung Lear

1859 publicerade Charles Darwin, efter 15 års tvekan, "*On the Origin of Species by Means of Natural Selection*" – boken som kom att vända upp och ned på människans syn på sin egen plats i tillvaron. Några decennier senare blev det på modet att tillämpa Darwins teorier – i en härdragen form som han troligen själv skulle ha ogillat – på mänskliga samhällen och relationer¹. Förekomsten av djursamhällen där vissa individer till synes oegennyttigt hjälper sina släktingar, i extremfallen (bin, myror, termiter) t.o.m. avstår från att själva föröka sig för att hjälpa till att föda upp sin systems avkomma förklarar dagens ekologer så här: eftersom de till allra största delen har samma gener som sin syster drottningen kan detta vara ett effektivare sätt att sprida dem än om vart och ett av syskonen med sämre framgång skulle försöka fortplanta sig.

Om allt detta visste Shakespeare givetvis ingenting. Men han såg sig om med ovanligt klara och öppna ögon i ett samhälle som var på god väg att förvandlas från en feodal ordning – där varje människa föddes till en given plats i den komplicerade väv av rättigheter, lojaliteter och skyldigheter som byggde upp samhällsordningen – till ett system där den som var utrustad med begåvning, vassa armbågar och/eller rymligt samvete kunde kämpa sig upp från en enkel bakgrund till en ledande ställning. Det han såg tycks ha fått

Illustration av Sir Gilbert R.A.

även honom att fundera över människornas förhållande till naturen – och till varandra. Resultatet blev *King Lear*.

Ordet "nature", i olika sammansättningar, ekar genom hela pjäsen; noga räknat förekommer det 51 gånger, men bara i något enstaka fall används det i den betydelse som står först i dagens ordböcker. Den omgivande naturen omnämns i stället vanligtvis med omskrivningar som "the fretful elements" (III.i.4)² eller "the enmity o' the air" (II.iv.204). Beteckningarna avslöjar ett synsätt där naturen huvudsakligen betraktas som en mäktig fiende. I pjäsen är dess viktigaste funktion att återspegla och förstärka huvudpersonens känslor. Mörkret, åskan, det piskande regnet och stormen ute på den karga heden motsvaras av det blinda raseriet, kaoset och tomheten inom Lear när hans inre värld rasar samman. Tidigare har han trott sig kunna styra och ställa med Naturen ungefär som Farmor i Hjalmar Bergmans pjäs domderar med Vår Herre. När han kommit ihop sig med sin äldsta dotter Goneril "befaller" han Naturen att göra henne ofruktsam, blind, lam och koppärrig och när han givit sig ut på heden efter slutuppgörelsen med de bägge äldre dottrarna manar han först på ovädret att orsaka en ny syndafloed som utplånar mänskligheten för att strax därpå anklaga vådrets makter för att ta dottrarnas parti mot honom. Först ögonblicket innan han för ett tag totalt tappar greppet om verkligheten inser han att människan – även han själv – inte är mer än "a poor, bare, forked animal" (III.iv.104). Också på ett annat sätt används naturen som ett verktyg för att bringa Lear till självinsikt; hans narr väljer med förkärlek bilder från djurens värld för att göra honom uppmärksam på hans allt mer prekära situation; "Winter's not gone yet if the wild geese fly that way" (II.iv.45) är t.ex. narrens lakoniska kommentar när det står klart att Lears sändebud inte satts i stocken av misstag utan på dotterns och mågens direkta order.

Lear och Cordelia i fängelse. Akvarell av William Blake (1757-1827)

Den yttre naturen har dock snarast en "statistroll" i pjäsen. Inte mindre än 48 av de 51 gånger ordet "nature" används, självständigt eller som led i ett sammansatt ord, är det med direkt människoanknytning. Vid 19 tillfällen syftar det på vår yttre fysiska existens, resterande 29 gånger handlar det om individens personlighet – främst då i relation till det som kan sägas vara pjäsens kärnfråga: Vad är "normalt" eller "naturligt" mänskligt beteende?

När Lear till sist tvingas inse att människan egentligen inte är mer än ett stackars ynkligt, naket djur är detta för honom helt omvälvande tanke. Hittills har hans världsbild varit en trygg och stabil pyramid med honom själv på toppen i den tredubbla egenskapen av härskare, man och far, därunder olika skikt av underlydande människor och lägst ned djuren. För honom, liksom för hans yngsta dotter Cordelia, de två trogna hovmännen Gloucester och Kent och Gloucesters äldste son Edgar, innebär att uppföra sig "naturligt" att handla i enighet med de hävdvunna sociala normer som bl.a. säger att barn skall älska och vörda sina föräldrar, föräldrar kärleksfullt vårda och vägleda sina barn; släktingar och vänner hjälpa varandra; tjänare lyda och vara lojala mot sina överordnade och att alla – oavsett samhällsställning – efter förmåga skall hjälpa nödställda medmänniskor. Konflikten med de äldre dottrarna och upplevelsen ute på heden tillsammans med "Poor Tom" smular effektivt sönder allt Lear hittills tagit för givet, först om den privilegierade ställning han dittills betraktat som sin självklara rättighet och till sist även övertygelsen om människans särställning bland djuren. För honom leder

detta till stor ödmjukhet, medkänsla med och omsorg om allt levande.

Lears fiender, med de två äldre döttrarna Goneril och Regan samt Gloucesters yngre son Edmund i spetsen, gör inte ens från början någon skillnad på "folk och få", men deras slutsats av denna likställdhet är den rakt motsatta. De har inga betänkligheter mot att utnyttja och offra vare sig djur eller människor om det kan gagna dem själva. Om människan bara är ett djur bland andra är väl det "naturliga" att hon handlar i enlighet med "djungelns lag" – att äta eller ätas? De normer för mänsklig samexistens som Lear betraktar som självklara och naturliga är för dem bara konstlade påfund som hindrar dem från att ta för sig och söka sin egen lycka. Att medlemmarna av denna falang utför brutala våldshandlingar är knappast överraskande, men hur fruktansvärda dessa dåd än är utgör de så att säga endast de yttre symptomen på deras ondska. Den verkliga grunden till deras omänsklighet är – ironiskt nog om man tänker på den bokstavliga betydelsen av ord som omänsklig eller brutal (d.v.s. vilddjursaktig) – några av de egenskaper som *skiljer* människan från de andra djuren; förmågan att göra de tilltänkta offren sårbara genom hycklad kärlek innan man slår till, samt den känslökalla rationalitet som endast tar hänsyn till den objektiva nyttan och nödvändigheten av en handling och som värderar även känslor i materiella termer. (Det sistnämnda gör för övrigt även Lear sig skyldig till – hela händelseförloppet sätts ju igång av hans

befängda idé att koppla döttrarnas hemgift till hur mycket de säger sig älska honom.)

Det riktigt obehagliga för oss som åskådare/läsare är att vi tvingas erkänna att Gonerils och de andras resonemang i början av pjäsen på många sätt är *vettiga*: Objektivt sett har ju Lear faktiskt betett sig så lynnigt och konstigt i inlednings-scenen att en viss misstänksamhet mot honom är befogad, det finns inga sakliga skäl till att han skulle behöva ett så stort följande som hundra riddare etc. Vi har svårt att helt döma ut deras synpunkter eftersom vi själva tillhör en värld där rationaliteten sedan länge satts i högsätet. När detta leder till konsekvenser som att världens läkemedelsbolag av lönsamhetsskäl avstår från att utveckla effektiva botemedel mot malaria och stoppar billiga piratkopior av HIV-mediciner, eller när hemtjänstpersonalen förbjuds att baka bullar åt de gamla eftersom det inte anses "nödvändigt" reagerar vi i bästa fall och tycker att det är orätt. Men vem kan svära sig fri från att ibland ha låtit bli att göra den där lilla vardagshandlingen som kunde gjort någon annan väldigt glad – t.ex. att hälsa på sin gamla släkting på hemmet eller samtycka till att skaffa den där saken som ens respektive väldigt gärna ville ha – med motiveringen att det är "onödigt"? Inte jag – tyvärr!

Vilka slutsatser kan man då dra efter att ha läst eller sett denna Shakespeares i särklass mörkaste men samtidigt starkaste pjäs? På ett sätt kan man givetvis säga att "den goda

sidan vinner" eftersom både Edmund, Goneril, Regan och hennes make Cornwall alla dör en våldsam död och så att säga får sitt straff. Deras ohämmade egoism tillåts inte löna sig och de får inget för sitt intrigerande, det är sant. Men bland de döda finns även Lear, Gloucester och den kanske mest renhjärtade och helgjutna av alla, Cordelia. Inga antika gudar har stigit ned från molnen och räddat dem i sista stund och eftersom pjäsen utspelas i en förkristen sagotid ges inte heller något tröstande löfte om att de skall få sin lön i ett kommande liv. Kan det finnas någon mening med en tillvaro där den dyrköpta mognad och vishet Lear uppnått genom sitt långa lidande nästan genast utplånas av döden – där han får förenas och försonas med sin älsklingsdotter bara för att strax därpå mista henne igen? Är "nothing" – ett annat av de ord som ekar genom hela pjäsen – även avsett som en sammanfattning av livets mening? Kanske, tolkningen ligger nära till hands. Men möjligen kan det även förstås på ett annat sätt. Kanske är det bara vår beskäftiga rationalitet och eviga strävan efter materiella fördelar som ingenting är värda till slut, medan det enda verkligt värdefulla är den tröst och glädje vi kan ge varandra.

¹ Först ut med detta var mannen bakom uttrycket "survival of the fittest" - Herbert Spencer (*First Principles*, 1883).

² Radanvisningarna utgår från pocketutgåvan i New Penguin Shakespeare (1972)

Text: Anna Lejfelt-Sahlén

Anna Lejfelt-Sahlén är biolog i Uppsala.

